

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศไทยได้การพัฒนาการเกษตรแผนใหม่ระหว่างประเทศไทยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 ถึง 7 (พ.ศ.2504 - 2539) ซึ่งเป็นรูปแบบพัฒนาการเกษตรเชิงพาณิชย์มุ่งเน้นการผลิตเพื่อการค้า และแข่งขันกับต่างประเทศ โดยมีเป้าหมายเพื่อการส่งออกซึ่งใช้วิธีการเพิ่มปริมาณผลผลิต โดยการขยายพื้นที่เพาะปลูกจากการบุกรุกพื้นที่ป่าและเน้นการผลิตพืชเฉพาะอย่าง (Monoculture) ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่แบบพึ่งพาปัจจัยภายนอก เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมี สารสังเคราะห์ต่างๆ เพื่อเพิ่มผลผลิตให้ได้ปริมาณและคุณภาพสูงสุด เป็นการทำการเกษตรในเชิงธุรกิจ เพื่อแข่งขันทางด้านการตลาดควบคู่ไปกับความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ที่เรียกว่า “การปฏิวัติเขียว” (The green revolution) ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรชาวนาใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างผิดพลาด ขาดการอนุรักษ์ป้องกัน จนมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และคุณภาพอนามัยของทั้งผู้ผลิตคือ เกษตรกร และผู้บริโภค จนทำให้มีปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย เป็นต้นว่า ปัญหาทางด้านสังคมทำให้ครอบครัวแตกแยก เนื่องจากการเคลื่อนย้ายแรงงานจากท้องถิ่นไปทำงานทำในเมืองหรือท้องถิ่นอื่น ทำให้เกิดปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เกษตรกรมีหนี้สินเพิ่มพูนมากขึ้นเนื่องจากในระบบการผลิตจำต้องอาศัยปัจจัยภายนอกที่มีราคาสูง อย่างเช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช และอาศัยแรงงานภายนอกโดยพึ่งพาตนเองน้อยลง ก่อให้เกิดปัญหาต่อระบบนิเวศวิทยาเนื่องจากในขั้นตอนการผลิตมีสารพิษตกค้างทำลายสิ่งที่มีชีวิตขนาดเล็กในดินและน้ำ ทำให้เกิดภาวะขาดความสมดุลตามธรรมชาติ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2534)

จากการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจตลอดระยะเวลา 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงเป็นลำดับ ในช่วง 2 ปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ป่าไม้ยังคงถูกทำลายลงถึงปีละ 1 ล้านไร่ ที่ดินทำกินถูกชะล้างพังทลายคุณภาพของแม่น้ำลำคลองเปลี่ยนแปลง จนไม่สามารถที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้ตั้งแต่ก่อนสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมทั้งในด้านคุณภาพของอากาศ ปริมาณฝุ่นละออง รวมทั้งเสียงในเขต

กรุงเทพมหานคร และเมืองหลักในภูมิภาคนั้นได้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนไทยโดยทั่วไปอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้การพัฒนาที่ไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนและการจัดการด้านทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งมองข้ามการพัฒนาคุณค่าของความเป็นคน ละเลยภูมิปัญญาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่บนพื้นฐานของความเป็นไทยจะส่งผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540)

ในอดีตระบบการทำเกษตรของคนไทยเป็นการทำเกษตรเพื่อการยังชีพ (Subsistence Agriculture) เป็นการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตใช้ในการบริโภคภายในครอบครัวเป็นหลัก ต่อมาเมื่อโลกมีความเจริญก้าวหน้ามากขึ้น การคมนาคมติดต่อสื่อสารสะดวกขึ้น จำนวนของประชากรเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดความต้องการในการใช้สินค้าจากภาคเกษตรในแง่ของปัจจัย 4 จึงต้องเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเดิมเพื่อการยังชีพมาเป็นเกษตรเพื่อการค้า หรือเพื่อเงินสด (Agriculture for Cash Farming) มีการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากขึ้น ใช้เทคโนโลยีการผลิต เช่น การใช้ปุ๋ย การใช้พันธุ์พืช - สัตว์ใหม่ๆ การชลประทาน การใช้เครื่องมือทุ่นแรง การพัฒนาการเกษตรเพื่อเร่งรัดให้มีผลผลิตและรายได้สูงขึ้น เป็นสาเหตุของความเสื่อมโทรมและการถดถอยของสภาพแวดล้อม เกิดสภาวะหนี้สินของเกษตรกรมากขึ้น (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539)

ดังนั้นการทำเกษตรแบบเกษตรกรรมทางเลือก (Alternative Agriculture) ซึ่งมีพื้นฐานความคิดจากปรัชญาแบบองค์รวม (Holistic paradigm) ไม่ใช่แนวคิดแบบแยกส่วน (Mechanic paradigm) ซึ่งเป็นแนวทางการเกษตรแนวใหม่ที่ใช้ความรู้ทางด้านนิเวศวิทยา เพื่อการเกษตรปัจจุบัน จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อระบบการผลิตทางการเกษตรในยุคนี้ ระบบเกษตรกรรมทางเลือกใหม่มีอยู่หลายกลุ่มด้วยกัน ได้แก่ Biodynamic Agriculture, Humus Farming เกษตรกรรมอินทรีย์ (Organic Farming) เกษตรกรรมฟื้นฟู (Regenerative Agriculture) เกษตรกรรมธรรมชาติ (Natural Agriculture) เกษตรกรรมจุลินทรีย์ชีวเวช และเกษตรกรรมถาวร เป็นต้น (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2534)

สำหรับประเทศไทยเกษตรอินทรีย์เริ่มเข้ามามีบทบาท เนื่องจากปัญหานี้สินที่เกษตรกรได้รับ และที่สำคัญ คือปัญหาสุขภาพจากการได้รับสารเคมีในการเกษตร ประกอบกับมีกลุ่มคนเริ่มหันมาทำการเกษตรแบบยั่งยืนรูปแบบต่างๆ แล้วประสบความสำเร็จเป็นที่รู้จักกันดี อาทิ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ในระบบวนเกษตร มหาอยู่ สุนทรชัย ในระบบเกษตรผสมผสาน คำเตื่อง ภาชี ในระบบเกษตรธรรมชาติ

แนวคิดเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยได้รับการพัฒนามาจากประสบการณ์ในทางปฏิบัติของผู้ที่เป็นทั้งนักวิชาการเกษตรและเกษตรกร คือ พันธุ์เลิศ บูรณศิลป์ ได้เริ่มทำสวนไม้ผลและผักที่วังน้ำค้าง โดยการให้ปุ๋ยอินทรีย์ที่ได้จากใบไม้ต่างๆ และหลีกเลี่ยงการใช้สารกำจัดศัตรูพืชอีกท่านหนึ่ง คือ อรรถพร ต้นสกุล เกษตรกรเจ้าของสวนส้ม ตำบลคลองหลวง อำเภอเมืองจังหวัดปทุมธานี เคยประสบปัญหาสุขภาพจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชในสวนส้ม มาใช้พืชสมุนไพรแทน นอกจากจะลดต้นทุนการผลิตแล้วที่สำคัญคือ สุขภาพดีขึ้นจากการหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี สิ่งแวดล้อมกลับมาดีเหมือนเดิม (ชนวน รัตนวราหะ, 2542)

จากกระแสการพัฒนาประเทศที่เน้นการผลิตเพื่อการค้าจะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาประเทศไทยประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของการบุกรุกทำลายป่า การพังทลายของหน้าดิน สารเคมีตกค้างในดินและน้ำ ปัญหาโรคระบาด เนื่องจากการเปลี่ยนระบบการผลิตที่ยังชีพ พึ่งตนเอง พอกินพออยู่ ไปเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์เพื่อให้ได้มาซึ่งเงิน ระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญต่อจิตใจเปลี่ยนเป็นนับถือเงินตรา ดังคำขวัญที่ว่า "งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข" ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเปลี่ยนไป

ในส่วนของภาคเหนือที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของประเทศ ก็คือเกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมการผลิต มีการขยายพื้นที่ จ้างแรงงาน ลงทุนซื้อเทคโนโลยี ทุ้มเท แรงงานและเวลา จนต้องเลิกผลิตของที่ผลิตใช้ในครัวเรือนบางอย่าง ประกอบกับกระแสการบริโภคนิยมที่ รุนแรงโดยการโฆษณาสินค้าจากสื่อต่างๆ จนถึงขั้นขายลูกสาวให้ไปทำงานอาชีพหญิงบริการ อันเป็นที่รู้จักกันจนถึงปัจจุบัน ผลจากการขยายพื้นที่การผลิตบุกรุกป่าต้นน้ำที่เป็นแหล่งต้นน้ำของประเทศ จนส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของประเทศอย่างมากมาย

ในท้องถิ่นอำเภอดอยสะเก็ด เดิมนั้นเกษตรกรมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย อาศัยการทำเกษตรแบบดั้งเดิม จากการพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมา วิธีการผลิตของเกษตรกรเปลี่ยนไป มีการผลิตพืชเชิงเดี่ยว จากการผลิตของภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นไร่ยาสูบ กระเทียม ข้าวโพด เป็นต้น ทำให้เกิดโรคแมลงตามมา เกษตรกรต้องใช้สารเคมีในการปราบศัตรูพืช ส่งผลโดยรวมต่อสิ่งแวดล้อม ชุมชนบ้านป่าไผ่เป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา ที่เร่งการผลิตเพื่อการค้า ดังนั้นทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาถึงการปรับเปลี่ยนระบบเคมีไปเป็นเกษตรอินทรีย์ เนื่องจากเหตุผลดังนี้ 1) เพื่อศึกษาถึงการปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรของเกษตรกรชุมชนบ้านป่าไผ่ 2) เพื่อศึกษาถึงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่มีผลทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการเกษตรเคมีไปเป็นเกษตรอินทรีย์ และ 3) เพื่อศึกษาถึงผลที่ได้รับจากเกษตรอินทรีย์ต่อเศรษฐกิจ สังคม และการฟื้นตัวของสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้

คำถามในการวิจัย

1. เกษตรกรพึงพึงปัจจัยจากภายนอก พบความจริงว่ายิ่งผลิตยิ่งประสบปัญหาความยากจนจริงหรือไม่
2. ภาวะเศรษฐกิจของประเทศที่ซบเซา กระทบต่อผู้ผลิตต่างๆ รวมทั้งเกษตรกรในชนบทนำไปสู่เกษตรกรตนเองและพึงธรรมชาติมากขึ้น เพราะอะไร
3. การปรับเปลี่ยนเกษตรเคมีไปเป็นเกษตรอินทรีย์ช่วยให้สภาพแวดล้อมปรับตัวดีขึ้นในลักษณะใดและเป็นอย่างไร
4. ความเป็นอยู่และสุขภาพของเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ดีขึ้นกว่าเกษตรเคมีเพราะอะไร
5. เกษตรอินทรีย์ช่วยให้สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศยั่งยืนได้อย่างไร

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาการปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรของเกษตรกรชุมชนบ้านป่าไผ่
2. เพื่อศึกษาเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่มีผลทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรดั้งเดิมเป็นระบบเกษตรเคมีและเป็นระบบเกษตรอินทรีย์
3. เพื่อศึกษาผลที่ได้รับจากระบบเกษตรอินทรีย์ต่อเศรษฐกิจ สังคม และการฟื้นตัวของสิ่งแวดล้อม

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

13.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

ศึกษาในพื้นที่หมู่บ้านป่าไผ่ หมู่ที่ 2 ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดยผู้วิจัยมีเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ดังนี้

1. เป็นชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนบน ที่มีการประกอบอาชีพทางการเกษตรในการดำรงชีพเป็นหลักมาโดยตลอด
2. มีการทำการเกษตรหลายระบบภายในชุมชน และมีเกษตรกรกลุ่มหนึ่งที่หันมาทำการเกษตรอินทรีย์ เพื่อจะสะท้อนให้เห็นแนวคิดในการทำเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มที่มีความคิดที่แยกออกมา

1.3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. บริบทชุมชน
2. การปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรของเกษตรกรชุมชนบ้านป่าไผ่ โดยศึกษาในประเด็นดังนี้ ได้แก่ ปัจจัยการผลิต กรรมวิธีการผลิต หน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการผลิต ขั้นตอนการปรับเปลี่ยน ปัญหา
 - 2.1 ช่วงเกษตรดั้งเดิม
 - 2.2 ช่วงเกษตรเคมี
 - 2.3 ช่วงเกษตรอินทรีย์
3. เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่มีผลทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรดั้งเดิมเป็นระบบเกษตรเคมี และเป็นระบบเกษตรอินทรีย์
 - 3.1 เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่มีผลทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรดั้งเดิมเป็นระบบเกษตรเคมี
 - 3.2 เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่มีผลทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรเคมีเป็นระบบเกษตรอินทรีย์
4. ผลที่ได้รับจากระบบเกษตรอินทรีย์
 - 4.1 ด้านเศรษฐกิจ
 - 4.2 ด้านสังคม
 - 4.3 ด้านการฟื้นตัวของสิ่งแวดล้อม

1.3.3 ขอบเขตด้านเวลา

ผู้วิจัยใช้เวลาในการศึกษาตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2546 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรของเกษตรกรในครั้งนี้คาดว่าจะมีประโยชน์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมสนับสนุน รวมไปถึงเกษตรกรที่จะหันกลับมาทำการเกษตรแบบพึ่งตนเองและรักษาสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

การปรับเปลี่ยนระบบการเกษตร หมายถึง การที่เกษตรกรของชุมชนบ้านป่าไผ่ที่เคยทำการเกษตรแบบดั้งเดิมสู่เกษตรเคมี โดยอาศัยปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช ได้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการผลิตการเกษตรหันกลับมาพึ่งพาตนเอง โดยการผลิตเกษตรแบบอินทรีย์ ภายใต้โครงสร้างด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมในชุมชน

เงื่อนไขที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยน หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนการเกษตรเคมี ไปเป็นการเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรบ้านป่าไผ่ อันได้แก่ เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ เงื่อนไขทางสังคม และเงื่อนไขทางสิ่งแวดล้อม อันเป็นผลทำให้เกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการเกษตรเคมีไปเป็นการเกษตรอินทรีย์

เกษตรอินทรีย์ หมายถึง ระบบการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และฮอร์โมนกระตุ้นการเจริญเติบโตของพืช อาศัยหลักการบำรุงดิน โดยการปลูกพืชหมุนเวียน เศษซากพืช ซากสัตว์ มูลสัตว์ พืชตระกูลถั่ว ปุ๋ยพืชสด รวมทั้งการใช้สารสกัดจากสมุนไพรธรรมชาติ

เกษตรเคมี หมายถึง ระบบการผลิตที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า โดยการอาศัยปัจจัยภายนอก เช่น ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช วัชพืช เน้นการผลิตพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เป็นระบบการเกษตรที่อาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นระบบเกษตรที่ใช้พลังงานสูงจากเครื่องจักรกล เป็นระบบที่รัฐเข้ามามีบทบาทสูงในการกำหนดพืชที่ปลูกและราคาของผลิตผล ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม มีอันตรายต่อสุขภาพผู้บริโภคและความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตในไร่นา

เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ หมายถึง ผลได้ ผลเสียจากการเกษตร เกี่ยวกับต้นทุน รายได้ รายจ่าย การตลาด ฯลฯ

เงื่อนไขทางสังคม หมายถึง มีวิถีชีวิตที่อิสระทั้งการผลิต การใช้เวลาว่างพบปะสังสรรค์ อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

เงื่อนไขทางสิ่งแวดล้อม หมายถึง การฟื้นตัวของสิ่งแวดล้อม ทั้งดิน พืช น้ำ สัตว์ต่างๆ ก่อให้เกิดระบบนิเวศยั่งยืน

ความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม หมายถึง การรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด ให้เกิดการสูญเปล่าน้อยที่สุด และมีการดูแลรักษาให้เกิดประโยชน์ที่ยาวนาน เพื่อการมีใช้ในอนาคตต่อไป